

TAUTOSAKA IR MITOLOGIJA: ŽODYNO PROJEKTAS

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Įvadas: folkloristikos ir mitologijos sąsajos

Folkloristikos ir mitologijos – dviejų nuolatos susipinančių mokslų santykį galima apibūdinti daugeliu aspektų. Siekdama nušviesti pragmatiškus *mitologijos žodyno* poreikius, norėčiau išryškinti *formas* ir *turinio* priešpriešą, apibūdinančią tautosakos ir mitologijos ribą, ir į mitologiją pažvelgti kaip į vieną iš tautosakos turinių, o į tautosaką – kaip į vieną iš mitinio mąstymo formų. Beje, jau pasirinkdama tyrinėjimo objektą, folkloristika, kaip ir daugelis tradicinių mokslų, orientuojasi į formaliuosius kriterijus. Šiandien visame pasaulyje folkloristai vis labiau domisi šiuolaikinėmis *folklorinėmis raiškomis*, jų objektu tampa socialinių grupių žodinė kūryba, vaikų žaidimai ir galvosūkliai, pasakojimai-atsiminimai, įvairios rašytinės formulės (pvz., politiniai šūkliai, antkapių įrašai, vestuvinių juostų užrašai) ir pan. Tautosakos ribos išplečiamos atsižvelgiant į raiškos kriterijus: tautosaka suprantama kaip daugeliu variantų gyvuojanti žodinė, gestinė ar muzikinė *išraiška*, po kuria slypi koks nors kultūrinis turinys. Kiek kitaip orientuotas šiuolaikinis mitologijos mokslas: nors žodis *mitas* šiandien dažnai vartojamas fikcijos prasme ir, kaip įrodė Rolandas Barthes, šiuolaikiniai politiniai ar reklaminiai „mitai“ turi tokią pačią konotacinę struktūrą¹, tačiau mitologiniai tyrinėjimai suprantami pirmiausia kaip *mitinio turinio* analizė. Nuo seno mitologija *aiškina* mitus, norėdama atskleisti simbolinę kalbą sakomų ar dainuojamų tekstų prasmę. Semantinę analizę laikant svarbiausia mitologo interesų sritimi, išplečiamos mitologijos, kaip mokslo, ribos: į tyrinėjimų akiratį įtraukiamos įvairios žmogaus veiklos išraiškos, reprezentuojančios mitinį turinį, – papročiai, kalba, liaudies menas, socialinė struktūra, gydymo būdai, etnokosmologija ir t. t. Mitologijos objektas, be abejo, yra ir tradiciniai tautosakos tekstai. Tiriant *lietuvių mitologiją*, tautosakos ir mitologijos santykis yra itin glaudus, kadangi, beveik neišlikus mitams, tenka ieškoti

jų reminiscencijų pasakose, sakmėse, dainose ir kituose folkloro žanruose. Folkloristikos ir mitologijos nusiteikimas tautosakos tekstų atžvilgiu skiriasi: folkloristą labiau domina specifiniai žanrų ir rūšių bruožai, struktūrinė ir formalioji tipologizacija, o mitologui visų pirma rūpi mitinės sampratos ypatumai ir mitinių būtybių semantiniai bei naratyviniai kontekstai. Nepaisant skirtingų orientacijų, ir tautosakininką, ir mitologą domina *tekstai*: jų naratyvinė bei semantinė struktūra. Tyrinėjant tautosakos teksto *naratyvinę* struktūrą, remiamasi sintagminių santykių analize bei paralelinėmis naratyvinėmis kombinacijomis (sintagmų variantais) folkloriniame tipe ar žanre. Tačiau norint aprašyti *semantinę* tradicinio tautosakos teksto struktūrą ir apibrėžti jo prasmę, tenka leisti į paradigminių santykių, arba mitinio (etnokultūrinio) konteksto, analizę. Tokia lietuvių tautosakos analizė, nors ir įmanoma, yra gana sudėtinga, nes iki šiol neturime tradicijos kaip nors grupuoti ar sistemiškai išdėstyti tautosakos vaizdus, t. y. sudaryti semantines paradigmas. Kai kurių tyrinėtojų darbuose galima rasti žinių, pavyzdžiui, apie *rūtos* simboliką dainose, *obuolį* dainose ir pasakose, *gaidį* patarlėse ir pan., tačiau šie tyrinėjimai dažniausiai apsiriboja vienu ar kitu tautosakos žanru, rūšimi arba neišsena iš tautosakinių raiškų rato. Taigi susidaro didžiulė niša, kurią bent iš dalies galėtų užpildyti *Lietuvių mitologinis (etnokultūrinis) žodynas*.

Mitologinio žodyno genezė

Mitologinių, arba, kitaip vadinant, etnografinių bei folklorinių, žodynų idėja nėra nauja. Nemažai jų parengta jau XX a. pirmojoje pusėje, daug įvairių tokio pobūdžio žodynų (mitologijos, pasakų ir t. t.) išleista Vokietijoje. Vokiečių dvasinės kultūros duomenų gausa pasižymi *Vokiečių prietarų (tikėjimų) žodynas*², kurio dešimt tomų pasirodė 1927–1942 m. Dar XX a. pradžioje imtas rengti ir *Slavų liaudies tikėjimų bei papročių žodyno*³ projektas, kurio šiuolaikiniu variantu reikėtų laikyti 1995 m. pradėtą leisti etnolingvistinį žodyną *Slavų senovė*⁴. Liaudies tikėjimų ir papročių žodyno atgarsiu turbūt galėtume vadinti ir Latvijoje dar prieš karą parengtą *Latvių liaudies tikėjimų*⁵ keturtomį, kuriame abėcėlės tvarka (pagal būdingas „folklorines“ figūras) pateikiami latvių tikėjimai, papročiai, su latvių senąja religija susiję istoriniai duomenys — tiesa, visa tai ne aprašoma, o skelbiama autentišku pavidalu.

Lietuvių mitologinio žodyno projektas

Lietuvoje folklorinio, etnologinio, etnolingvistinio ar mitologinio žodyno idėja kol kas nebandyta įgyvendinti, nors apie mitologinio žodyno, kaip „rakto į kultūrinę Lietuvos praeitį“, opumą dar 1979 m. rašė A. J. Greimas⁶. Kaip teigia kalbininkas B. Savukynas, A. J. Greimas netgi buvo sumanęs tokį žodyną pradėti rengti ir sakėsi turįs apie 50–60 žodyno straipsnių⁷. Jų pagrindu mitologas paskelbė studiją apie aštuonių W. Mannhard-

to minimų teonimų etimologijas⁹. Žinant A. J. Greimo plačius kultūrinius užmojus, galima numanyti, kad jo *Lietuvių mitologinio žodyno projektas* nebūtų apsiribojęs mitinių būtybių vardais, funkcijomis, kulto apraiškomis ir negausių mitinių siužetų nuotrupomis. Toks žodynas apibūdintų pagrindines senosios kultūros sritis, pavyzdžiui, alimentinį kodą (anot A. J. Greimo, „lietuviškieji šventinių valgių papročiai gali būti laikomi kaip viena iš metodologiniai našių priemonių įvairių dievų suverenumo ir veiklos sferoms atpažinti, jų santykiams su zoologinių ir botaninių planų būtybėmis nustatyti“⁹), kosmografinę dievų raišką, sveikatos ir ligų problematiką, kūno morfologijos sampratą ir t. t. Be abejo, mitologija tada suprantama ne kaip mitų ansamblis, bet kaip *kultūra*, t. y. mitinių pažiūrų į žmogų ir pasaulį, aptinkamų tautosakoje, papročiuose, tikėjimuose, kalboje, liaudies medicinoje, socialinėje struktūroje ir kitur, visuma. Toks mitologinis žodynas iš tiesų būtų senosios lietuvių kultūros enciklopedija.

Galvojant apie mitologinio žodyno realizaciją, nėra lengva suderinti teorines ir praktines prielaidas. Teoriškai žodyne turėtų būti pateiktos abstrakčiosios mitinių figūrų definicijos ir atskleistos semantinės kategorijos, lemiančios vienokias ar kitokias konkrečias raiškas. A. J. Greimas, vertindamas ir reinterpretuodamas C. Lévi-Strausso indėnų mitų struktūrinius tyrinėjimus, teigia, kad modernus mitologinis žodynas turėtų apibūdinti *kvalifikacijas* (savybių visumą, pvz., visa, kas bororo indėnų kultūroje žinoma apie „jaguaro“ prigimtį) ir *funkcijas* (visa, ką „jaguaras“ gali atlikti arba patirti)¹⁰. Tačiau norint sudaryti tokį žodyną, reikia turėti pakankamai duomenų apie naratyvinius modelius, kuriuose aptinkama mitinė figūra, apie jos semantinę struktūrą, atsiskleidžiančią kontekstuose. Todėl toks žodynas, kuriame būtų apibūdinamos seminės kategorijos, lemiančios mitinį kodavimo principą, yra greičiau semiotinių mitologijos tyrimų rezultatas, o ne pagalbinė priemonė, „svarbus mitologui darbo įrankis“¹¹. Tokiu atveju, kai struktūrinė lietuvių mitinio mąstymo analizė nėra toli pažengusi, reikėtų kalbėti tik apie „parankinį žodyną“, t. y. išsamią mitinės medžiagos sancaupą, arba, ne taip familiariai apibūdinant, *mitinių kontekstų žodyną*. Iš tiesų tai yra tas pat, kas XX a. pradžioje buvo vadinama *tikėjimų ir papročių žodynais* (kuriuose galbūt nesiorientuojama į patį plačiausią etnokultūrinį kontekstą) arba ką N. Tolstojus amžiaus pabaigoje vadina *etnolingvistiniu žodynu*. Tokiuose žodynuose-enciklopedijose aprėpiama kaip galima daugiau tautosakinių, paprotinių, medicininių, architektūrinių ir kitokių kontekstų, kuriuose pasirodo apibūdinamoji figūra (pvz., *vilkas, akmuo, verba, staltiesė, slenkstis* ir t. t.). Preciziško kontekstų aprašymo ir mitinių interpretacijų santykis priklausytų nuo parengėjų metodologinės orientacijos ir esamo įdirbio. Kalbant apie *Lietuvių mitologinio žodyno projektą*, matyt, daugeliu atvejų tektų apsiriboti kontekstais, kuriuose aptinkama figūra. Šis uždavinys irgi nėra paprastas, kadangi neturime etnografinės ar folklorinės leksikografijos tradicijų. Ypač mažai sisteminta ir publikuota lietuvių liaudies tikėjimų medžiaga – mitologinio žodyno pagrindas (J. Balio teminės tikėjimų publikacijos remiasi tik prieškariniais užrašymais ir neapima visų kultūros sričių¹²). Visiškai apleistos liaudies medicinos ir kulinarijos sritys. Todėl

prieš pradėdant rengti *Lietuvių mitologinį žodyną* arba jį rengiant būtina sisteminti liaudies tikėjimus ir etnologinius duomenis semantiniu-kontekstiniu principu, juos grupuojant į semantines paradigmas. Tai didelis darbas, ir jam įveikti reikalingos bendros tautosakininkų, etnologų, kalbininkų ir mitologų pastangos. Todėl šiuo straipsniu norima ne tik parodyti susidariusią nišą, priminti užgesusią A. J. Greimo idėją, bet ir pakviesti prisidėti kuriant mitologinio žodyno rengimo projektą.

Išvados

Tautosakos ir mitologijos skirtingumas gali būti apibūdintas kaip formos ir turinio opozicija: mitologija yra vienas iš tautosakos turinių, o tautosaka – viena iš mitinio mąstymo formų. Todėl folkloristika daugiau dėmesio skiria formaliųjų struktūrų ir sintagminių elementų analizei, o mitologija – mitinių paradigmų tyrimams. Mitinis turinys, aptinkamas lietuvių tautosakoje, kalboje, etnografiniuose papročiuose, liaudies medicinoje, kosmologijoje ir kitur, būtų lengviau suprantamas turint paradigminiu požiūriu susistemintus duomenis – mitologinį žodyną, apibūdinantį svarbiausius mitinių figūrų kontekstus visose lietuvių etninės kultūros srityse.

¹ R. Bartas. Iš knygos „Mitologijos“. – Teksto malonumas. Sudarytoja, įvado ir paaiškinimų autorė G. Baužytė-Čepinskienė. V., 1991, p. 85–99.

² Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd. 1–10. Herausgegeben von H. Bächtold-Stäubli, E. Hofman-Krayer. Berlin, Leipzig, 1927–1942.

³ E. Schneeweis. Sur l'élaboration d'un dictionnaire-manuel des croyances et des usages populaires slaves. – I Sjezd slovanskych filologu v Praze 1929. These a poznamky k diskusi. Propozitions. Sekce I. Praha, 1929, Nr. 12.

⁴ Славянские Древности : этнолингвистический словарь, т. 1. А–Г. М., 1995.

⁵ Latviešu tautas ticējumi, sēj. 1–4. Sakrājis un sakārtojies prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941.

⁶ A. J. Greimas. Tautos atminties beiškant : Apie dievus ir žmones. V.-Chicago, 1990, p. 25–28.

⁷ B. Savukynas. Išaugęs iš lingvistikos ir ją praaugęs. – Baltos lankos, 1993, Nr. 3, p. 75.

⁸ A. J. Greimas. Etymological Notes on Some Theonyms in Mannhardt. – Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs. Kingston and Montreal, 1989.

⁹ A. J. Greimas. Tautos atminties beiškant, p. 26.

¹⁰ A. J. Greimas. Du sens. Essais sémiotiques. Paris, 1970, p. 192–196.

¹¹ A. J. Greimas. Tautos atminties beiškant, p. 28.

¹² J. Balys. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose. – Tautosakos darbai. K., 1937, [t.] 3; J. Balys. Tautosaka apie dangų. Sodus, Michigan, 1951; J. Balys. Liaudies magija ir medicina. Bloomington, Ind., 1951; J. Balys. Vaikystė ir vedybos : lietuvių liaudies tradicijos. Silver Spring, Md., 1979; J. Balys. Mirtis ir laidotuvės : lietuvių liaudies tradicijos. Silver Spring, Md., 1981; J. Balys. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai : lietuvių liaudies tradicijos. Silver Spring, Md., 1986; J. Balys. Lietuvių kalendorinės šventės : tautosakinė medžiaga ir aiškinimai. V., 1993.

FOLKLORE AND MYTHOLOGY: VOCABULARY PROJECT

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Summary

Form and content opposition could well define the difference between folklore and mythology: the latter being one of folklore subject matters, whereas the former – one of the forms of mythic reasoning. For this reason, folklore studies concentrate more on the analysis of formal structures and syntagmic elements, mythology, however, investigates mythic paradigms. The mythic content, which is reflected in Lithuanian folklore, language, ethnographic customs, folk medicine, cosmology, and etc., could be better comprehended if a mythological vocabulary, comprising the systematized data on the basis of paradigm and generalizing primary contexts of mythic figures prevalent in all spheres of Lithuanian ethnic culture, is provided.

www.llti.lt

Gauta 2000 01 10